

BİÇİMBİRİMLER

Türetim ve İşletim Ardıllarının
Sözlü Dildeki Kullanım Sıklığı

İslam YILDIZ
Funda Uzdu YILDIZ
V. Doğan GÜNAY

BİÇİMBİRİMLER

Türetim ve İşletim Ardıllarının
Sözlü Dildeki Kullanım Sıklığı

İslam YILDIZ
Funda Uzdu YILDIZ
V. Doğan GÜNAY

© Papatya Yayıncılık Eğitim

Bilgisayar Sis. San. ve Tic. A.Ş.

Ankara Caddesi, Prof. Fahreddin Kerim Gökay Vakfı İşhanı Girişi,

No: 11/3, Cağaloğlu (Fatih)/İstanbul

Tel : (0 212) 527 52 96 - (0 532) 311 31 10

Faks : (0 212) 527 52 97

e-Posta : admin@papatya.gen.tr

Web : http://www.papatya.gen.tr

Biçimbirimler

- İslam YILDIZ, Funda Uzdu YILDIZ ve V. Doğan GÜNAY

Türetim ve İşletim Ardıllarının

Sözlü Dildeki Kullanım Sıklığı

1. Basım Şubat 2014 İstanbul

Yayın Danışmanı : Dr. Rifat ÇÖLKESEN (Post-Edu Institute)

Üretim : Olcay KAYA

Pazarlama : Batuhan AVCI ve Mustafa DEMİR

Satış : Türkiye'nin İnternet Kitapçısı: www.tdk.com.tr

Sayfa Düzenleme : Papatya - Kelebek Tasarım

Kapak Tasarım : Papatya - Kelebek Tasarım

Basım ve Ciltleme : Net Kır. Tan. ve Matbaa San. Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 13723)
İnönü Cad. Beytülmalcı Sk. No:23/A Beyoğlu/İstanbul (0212 249 40 60)

© Bu kitabın her türlü yayın hakkı **Papatya Yayıncılık Eğitim A.Ş.**'ye aittir.

Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, kısmen veya tamamen hiçbir şekil ve teknikle ÇOĞALTILAMAZ, BASILAMAZ, YAYIMLANAMAZ.

Kitabın, tamamı veya bir kısmının fotokopi makinesi, ofset gibi teknikle çoğaltılması, hem çoğaltan hem de bulunduranlar için yasadışı bir davranıştır.

Lütfen kitabımızın fotokopi yöntemiyle çoğaltılmasına engel olunuz. Fotokopi hırsızlıktır.

Yıldız, İslam; Yıldız, Funda Uzdu; Günay, V. Doğan.

Biçimbirimler; Türetim ve İşletim Ardıllarının Sözlü Dildeki Kullanım Sıklığı / İslam Yıldız, Funda Uzdu Yıldız Ve V. Doğan Günay - İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim, 2014.

XII, 108 s.; 24 cm.

Kaynakça ve dizin var.

Sertifika No: 11218.

ISBN 978-605-4220-78-6.

1. Sıklık. 2. Türetim Eki. 3.Çekim Eki. 4. Bağımlı Ardıl. 5. Yabancı Dil Olarak Türkçe.

I. Title

Dilbilime emek veren hocalarımıza...

Teşekkür

Her kitabın gün ışığına çıkmasının farklı bir serüveni vardır. *Biçimbirimler: Türetim ve İşletim Ardullarının Sözlü Dildeki Kullanım Sıklığı* kitabının da gün ışığına çıkması bir gereksinimin sonucudur.

Türkçe gibi sondan eklemeli bir dilde en büyük sorun eklerin öğretimidir. Bu kitabı hazırlayanların hepsi Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi ile doğrudan ilintili kişilerdir. Biçimbirimim sayısından, özelliklerine, öğretim biçiminden, kullanım sıklığına kadar her şeyi merak eden kişilerdir.

Yabancılarla “yaşayan Türkçenin öğretimi nasıl olur?” sorusunu ele alırken aklı gelen bazı sorular bizim bu çalışmayı yapmamıza fırsat verdi. Örneğin Türkçede kaç tane ardıl olarak adlandırabileceğimiz herhangi bir köke (isim ya da fiil) gelebilecek biçimbirim vardır? Bu soruya çok farklı yanıtlar bulmak olasıdır. Türkçede yirmi kadar ekin tek bir köke eklendiğini de düşündüğümüzde hem ardıl sayısı hem de onların kullanım sıklığı ve işlevleri çok önemli hale gelmektedir.

İkinci olarak yabancılarla Türkçe öğreteceğimize göre, hangi biçimbirimlere öncelik vermemiz gerekiyor? Yani bugüne değin sözlü dile yönelik olarak, hangi biçimbirimlerin daha fazla kullanıldığını hangisinin çok az kullanıldığı ya da neredeyse hiç kullanılmadığını belirten bir çalışma yapılmış mıdır?

İşte bu sorulara yanıt arayabilmek için önce bir tez olarak ardından da bir Bilimsel Araştırma Projesi (BAP) olarak bu çalışmaya başlanmıştır. Elinizdeki kitap Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü tarafından bilimsel araştırma projesi (BAP numarası: 2009 KB EGT 003) olarak desteklenmiştir. Bu bağlamda Dokuz Eylül Üniversitesi rektörlüğüne, Eğitim Bilimleri Enstitüsü müdürlüğüne çok teşekkür ediyoruz.

Elbette bu kitabı özenle hazırlayan Papatya Yayıncılık Eğitim yayın danışmanı sevgili *Rifat Çölkesen*'e ve yayınevi çalışanlarına çok teşekkür ediyoruz.

Bu projenin sonucu olarak ortaya çıkan bu kitabın hem akademisyenlerin, araştırmacıların hem de Türkçe öğrenmek isteyen kişilerin işine yarayacak bir kitap olmasını diliyoruz.

İzmir, 18 Temmuz 2013

İslam Yıldız
Funda Uzdu Yıldız
V. Doğan Günay

İçindekiler

Önsöz	IX
Giriş	13
Bölüm 1. BAĞIMLI ARDILLAR VE SIKLIK ÜZERİNE BAZI ÇALIŞMALAR	17
Bölüm 2. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE BÜTÜNCE	19
2.1. Bütünce Temelli Çözümleme Yöntemi	19
2.2. Bütüncenin Oluşturulması	20
Bölüm 3. BİÇİMBİLİM VE BİÇİMBİRİM	25
3.1. Öncül (Sözlüksel) Biçimbirimler	29
3.2. Ardıl (Dilbilgisel) Biçimbirimler	29
3.2.1. Türetim Ardılları	30
3.2.2. İşletim Ardılları	31
Bölüm 4. TÜRKÇEDE BAĞIMLI ARDILLARIN SINIFLANDIRILMASI VE SÖZLÜ DİLDEKİ KULLANIM SIKLIKLARI	33
4.1. Türetim Ardıllarının Sınıflandırılması ve Kullanım Sıklıkları	33
4.1.1. Türetim Ardılları	34
4.1.1.1. Eyleme Eklenen Türetim Ardılları	34
Eylemden Ad Yapan Türetim Ardılları	34
Eylemden Eylem Yapan Türetim Ardılları	40
4.1.1.2. Ada Eklenen Türetim Ardılları	42
Addan Eylem Yapan Türetim Ardılları	42
Addan Ad Yapan Türetim Ardılları	45
4.2. İşletim Ardıllarının Sınıflandırılması ve Kullanım Sıklıkları	57
4.2.1. İşletim Ardılları	58
4.2.1.1. Adcıl İşletim Ardılları	58
Ad Durum Ardılları	58
İyelik Ardılları	59
Çoğul Ardılı	60
Yüklem Yapan Ekeylem Ardılları	60
Diğer Adcıl İşletim Ardılları	61

4.2.1.2. Eylemcil İşletim Ardılları	62
Zaman ve Kip Ardılları	63
Bildirme (Zaman) Ardılları	63
Tasarlama Kipleri	63
Kişi Ardılları	65
Birleşik Kipli Eylemler Yapan Ekeylem Ardılları	66
Birleşik Kipli Eylemlerin Hikâyesi	66
Birleşik Kipli Eylemlerin Rivayeti	67
Birleşik Kipli Eylemlerin Şartı	67
Genelleştirici Kiplik Belirticisi	68
Çatı Ardılları	68
Edilgenlik Ardılı	69
Dönüşlülük Ardılı	69
İşteşlik Ardılı	70
Ettirgenlik Ardılı	70
Kurallı Birleşik Eylemler	71
Yeterlik Eylemi	71
Tezlik Eylemi	71
Sürerlik Eylemi	72
Yaklaşma Eylemi	72
Olumsuzluk Ardılı	72
Eylemsi Ardılları	73
Ad Eylem Ardılı	73
Sıfat Eylem Ardılı	73
Ulaç (Bağ Eylem) Ardılları	74
Bölüm 5. BAĞIMLI ARDILLARA YÖNELİK BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	77
5.1. Bütüncede Kullanılmış Ardıllar	80
5.2. Bütüncede Kullanılmamış Ardıllar	84
Bölüm 6. TARTIŞMALAR	87
Bölüm 7. ÇALIŞMANIN YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ	91
Sonuç	95
Ek 1	97
Kaynakça	101
Yazarlarımız	103
Dizin	107

Önsöz

Türkçenin sondan eklemeli bir dil olduğu ve tümcedeki birçok işlevin sona eklenen bağımlı ardılların yardımıyla yapıldığı bilinmektedir. Bu ardılların işlevlerini ve anlamlarını dilbilgisi kitaplarında bulmak olasıdır. Ancak bağımlı ardılların bir söylemde kullanım sıklığının ne oranda olduğunun bulunabileceği herhangi bir kaynak maalesef yoktur. En küçük dilsel yapı olarak kabul edilen sözcük ya da anlambirim (fr. *monème*), biçimbirim ve sözcükbirimden (fr. *lexème*) oluşmaktadır. Kişilerin dil ile ilgili övünç kaynakları genelde sözcükbirimin sayısı ile ilgilidir. Bir dildeki kullanımda bulunan tüm kavramlara o dilin sözcükçesi (fr. *lexique*) denir. Sözcükçe, sözcükbirimlerden oluşan bir bütünlüktür. Bir dilin sözcükçesindeki sözcükbirimin sayısı toplumların övünç kaynağıdır. İngilizce ve Fransızcanın temel sözlüklerindeki (sözcükçesindeki) sözcükbirim sayısı bizim dilimize oranla çok fazladır. İngilizce ve Fransızca gibi bazı dillerin sözcükçesine bakılınca bizim dilimizdeki sözcük sayısı çok çok az görünmektedir. İngilizcedeki 1.000.000 sözcük yanında bizim dilimizdeki 75.000 ile 100.000 arasında sözcük sayısı çok az görünebilir.

Ama bizim dilimizdeki birçok yeni sözcük denilecek durumların, sözcükbirimin sonuna eklenecek bir ya da birden çok harfbirim sayesinde, yeni anlamlar kazandığını biliyoruz. Yine bizim dilimizdeki bağımlı ardıl sayısının yeryüzündeki tüm dillerdekenden çok fazla olduğunu söyleyebiliriz. Fransızcada 100 civarında bağımlı ardıl varken, bu çalışma süresince yaptığımız ayrıntılı çalışma sayesinde Türkçede 335 tane bağımlı ardıl olduğunu gözlemledik. İşletim (159) ve türetim (176) ardıllarının gündelik yaşamdaki kullanım yeri ve önemi oldukça büyüktür. Bu bağımlı ardıllar olmadan Türkçedeki sözcükler kendine yeterli olarak anlamı oluşturabilseydi, sözcüklere hiçbir ardıl eklemeyen sözcükleri art arda kullanmak iletişimi sağlamada ve anlamı oluşturmada yeterli olurdu. Ancak bunun böyle olmadığı, ardılların anlamsal ve görevsel açıdan Türkçede ne kadar önemli olduğu aşağıdaki gibi çok basit birkaç tümceyle bile örneklendirilebilir.

- Ali Ayşe'nin evine gitti (Ali Ayşe ev git-)
- Ali Ayşe'nin evine mi gitti (Ali Ayşe ev git-)
- Ali Ayşe'nin evine gitti mi (Ali Ayşe ev git-)
- Ali Ayşe'nin evine gitmemişmiş (Ali Ayşe ev git-)
- Ali Ayşe'nin evine gitseymiş (Ali Ayşe ev git-)
- Ali Ayşe'nin evine gitmese (Ali Ayşe ev git-)
- Ali Ayşesiz eve gitti (Ali Ayşe ev git-)
- Ali Ayşe'yle eve gitti (Ali Ayşe ev git-)

Ali'nin Ayşe'si eve gitti (Ali Ayşe ev git-)
Ali'nin Ayşe'si evine gitti (Ali Ayşe ev git-)
Ali'siz Ayşe eve gitti (Ali Ayşe ev git-)
Ali'yle Ayşe evlerine gitti (Ali Ayşe ev gitmek)

Bağımlı ardıllar olmasa bu sözcelerin hepsi de aynı değerde olurdu. Fransız sözcükbilimci *Aino Niklas-Salminen*'in belirttiğine göre Fransızcadaki gündelik bir söylemin %50'si bağımlı ardıllardan oluşmaktadır [Niklas-Salminen, 2003:25]. Türkçeyi göz önünde bulundurduğumuzda %75'in bağımlı ardıllardan oluştuğunu söyleyebiliriz. Örneğin şu sözcükler tek bir anlambirim (fr. *monème*) olarak kabul edilebilir. Bu anlambirim de bir tane sözcükbirim (fr. *lexème*) ve her sözcükbirimin ardına eklenmiş yirmilerle sayılacak bağımlı ardıl vardır [Günay, 2007b:27].

uç-ur-t-ma-sız-laş-tır-t-ıl-a-ma-y-a-bil-ecek-ler-imiz-den mi-siniz
(eylem kökü, 23 ardıl)

gör-ü-ş-tür-me-ci-siz-leş-tir-ıl-t-e-bil-e-me-yecek-ler-i-miz-den-mi-siniz?
(Tek heceli eylem köküne 21 ardıl)

ba-g-la-n-ti-siz-la-s-tir-i-ver-e-(u)-me-dik-ler-i-miz-den-mi-siniz?
(21 ardıl)

ev-cil-li-leş-tir-ıl-t-e-bil-e-me-yecek-ler-i-miz-den-mi-siniz?
(tek heceli ad köküne 18 ardıl)

an-la-ş-ıl-a-ma-mış-lık-laş-tır-t-a-ma-(y)a-bil-ecek-ler-iniz-den mi -y -di-m?

gör-kem-li-leş -tir-ıl-t- e-bil-e-me- yecek-ler- i-miz-den- mi-siniz?

gör-ü-ş-tür-me-ci- siz- leş-tir-ıl-t- e-bil-e-me- yecek-ler- i-miz-den- mi-siniz?

uç-ur-t-ma-sız-la-ş-tır-t-ıl-a-ma-ya-bil-ecek-ler-im-iz-den mi-y-miş-sin-iz

Sözün kıyası bizim dilimizin sondan eklemeli bir dil olması ve sözcükbirimin sonuna getirilen ardılların çok önemli işlevlerinin olmasını göz önünde bulundurduğumuzda bizim dilimiz hiçbir zaman İngilizce kadar sözcüğe sahip olmayacaktır. İngiliz'in 1.000.000 sözcükle ve 100 kadar ardılla yaptığı iletişimi Türk, 100.000 sözcük ve 335 bağımlı ardılla yapmaktadır. Bazen İngilizcede olmayan bir ayrıntıyı Türkçe ile verilebileceği gibi bazen de tersi durum söz konusu olabilmektedir. Bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi Türkçenin ardılları çok önemli bir işleve sahiptir.

Tüm dünya dillerinde görülebilecek üç tür ekten (önek, içek, sonek) dilimizde neredeyse yalnızca soneklerin bulunması nedeniyle; bu çalışmada *biçimbirim* ya da *sonek* yerine, *bağımlı ardıl* kavramı kullanılmıştır. Bir de Türkçede bir köke çok sayıda ek eklenebilmektedir. Bunların hangisine sonek denileceği de tartışmalı bir durum oluşturduğundan, biz bu kavramı bağımlı ardıl olarak adlandırmayı uygun bulduk.

Bu çalışmanın amacı Türkçede bağımlı ardılların sözlü dildeki kullanım sıklıklarını belirleyebilmektir. Bu amaca yönelik olarak bütüncü temelli çözümleme yöntemi ile çalışmanın bütüncüsü oluşturulmuştur.

Bağımlı ardıllar konusu dil incelemelerinin biçimbilim bölümü ile ilgili olduğu için biçimbilim ve biçimbirim kavramları incelenmiştir. Bağımlı ardılların sıklığı belirlenirken kullanılacak ardıl sınıflandırmaları için temel dört kaynaktaki bilgiler bir araya getirilerek türetim ardılları ve işletim ardılları başlıkları altında yeni ve bütüncül bir sınıflandırma oluşturulmuştur. Bu kaynaklar şunlardır:

Adalı O. (2004), *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Banguoğlu, T. (2004), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.

Göksel A. ve Kerslake C. (2005), *Turkish A Comprehensive Grammar*, London ve New York: Routledge.

Kormaz, Z. (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.

İlgili kaynaklardaki bilgiler başka bilgilerle de doğrulanmış ve gerektiğinde diğer çalışmalardan da yararlanılmıştır. Bu sınıflandırma ile birlikte aynı tabloda, sözlü dilden alınan kayıtlar üzerinde yapılan çözümleme sonuçları hem sayısal olarak hem de oransal olarak verilmiştir. Tüm bilgilerin aynı tabloda verilmesi okuyucu açısından kolaylık sağlayacaktır.

Çalışma bütüncüsü çözümlenerek türetim ve işletim ardıllarına yönelik bulgular değerlendirilmiştir. Türetim ardıllarına yönelik bulgular, eyleme eklenen ve ada eklenen türetim ardılları bölümünde incelenmiş; işletim ardıllarına yönelik bulgular ise adıl ve eylemcil işletim ardılları bölümünde incelenmiştir.

